

Ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἐνασχόληση τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν μὲ τὴν περὶ Δύο Πηγῶν Θεωρία καὶ τὴν Πηγὴ τῶν Λογίων (Q)*

Markus Tiwald**

1. Ἱστορικὴ ἀνασκόπηση

Ὡς ἐπακόλουθο τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ ἱστορικο-κριτικὴ ἔρευνα κατέστη μεγάλη πρόκληση γιὰ τὶς χριστιανικὲς παραδόσεις, π.χ. τὴν πίστη στὴ θεότητα τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴ θεϊκὴ ἀποστολὴ Του. Ὁ μεγάλος Γερμανὸς συγγραφέας Goethe ἔγραφε στὸν *Faust* τὸ 1808 ὅτι τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ θεωροῦνται ἀπὸ μερικοὺς ὡς «τὸ ἀγαπημένο παιδί τῆς πίστεως» (*des Glaubens liebstes Kind*)¹ – ὑπονοώντας ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐκμεταλλεύεται τὰ θαύματα ὡς θεϊκὴ «ἀπόδειξη» τῆς θεότητας τοῦ Ἰησοῦ.

Στὸ πλαίσιο τέτοιων ἀπόψεων, τὸ 1870 ἡ Α΄ Βατικανὴ Σύνοδος διεκήρυξε ὅτι τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ ἦταν «βέβαια σημεῖα τῆς θεϊκῆς ἀποκάλυψης καὶ προσαρμοσμένα στὴν ἀντίληψη τοῦ καθενός»². Παρ' ὅλα αὐτά, τὸ «ἀγαπημένο παιδί τῆς πίστεως» εἶχε ἤδη μετατραπῆ σὲ «προβληματικὸ παιδί», λόγω τῆς μὴ πειστικότητος στὸν πολὺ κόσμο τῶν διηγήσεων τῶν βιβλικῶν θαυμάτων. Ἐνῶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη προσχώρησε στὴν πλήρη ἀπόρριψη τῶν συγχρόνων

* Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή εἰσήγησης σὲ διεθνὲς ἐπιστημονικὸ συνέδριο καὶ τὴ μετάφρασή της στὰ ἑλληνικὰ ἐπιμελήθηκε ὁ Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Α.Π.Θ. Πέτρος Βασιλειάδης.

** Ὁ Markus Tiwald εἶναι Καθηγητὴς Καινῆς Διαθήκης στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης.

1. “Das Wunder ist des Glaubens liebstes Kind”, Goethe, *Faust. Der Tragödie erster Teil*, 1808 (Nacht, Faust mit sich allein).

2. “Divinae revelationis signa sunt certissima et omnium intelligentiae accomodata” Βλ. Dogmatic Constitution “*Dei Filius*”, κεφ. 3 (DH 3009).

έρμηνειών, ή Προτεσταντική Ἐκκλησία ἀγωνιζόταν ἐναντίον τῶν φιλελεύθερων ἐρμηνειῶν τῶν περὶ Ἰησοῦ παραδόσεων.

Ὁ Hermann Samuel Reimarus (1694-1768)³ εἶχε ἀναπτύξει κριτικὲς ἀπόψεις στὸ ἔργο του *Apologie oder Schutzschrift für die vernunftigen Verehrer Gottes*, τὸ ὁποῖο παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν τόλμησε νὰ δημοσιεύσει. Ὁ Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) ἦταν ἐκεῖνος ποὺ δημοσίευσε ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ Reimarus (χωρὶς νὰ κατονομάζει τὸν συγγραφέα) σὲ τρία μέρη (1774, 1777 καὶ 1778), μὲ τίτλο *Fragmente eines Ungenannten*, προκαλώντας ἔτσι τὴν περίφημη διαμάχη περὶ τῶν ἀποσπασμάτων (*Fragmentenstreit*). «Τὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα τῆς Βίβλου –ὑποστήριξε ὁ Lessing μέσω τοῦ Reimarus– δὲν μποροῦν πλέον νὰ εἶναι ἡ ἀπόδειξη τῆς διαχρονικῆς ἀλήθειας τοῦ λόγου»⁴. Κατὰ συνέπεια, μία διαχρονικὴ θρησκεία λόγου (*Vernunftreligion*) δὲν χρειάζεται ἱστορικὴ θεμελίωση. Αὐτὴ εἶναι ἡ συχνὰ ἀναφερόμενη ὡς „garbage breite Graben“⁵ (φοβερὴ τάφος) τοῦ Lessing, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη του διαχωρίζει τὴν πίστη ἀπὸ τὴν ἱστορία. Ἔτσι, οἱ ἀπαρχὲς τῆς «ἱστορικο-κριτικῆς ἐξήγησης» ἦταν ἐντυπωσιακὰ ἀντίθετες μὲ τὴν ἱστορικότητα!

Στὴν ἐποχὴ τῆς διαμάχης περὶ τῶν ἀποσπασμάτων (*Fragmentenstreit*), ὁ Johann Gottfried Eichhorn (1752-1827: *Über die drei ersten Evangelien*, 1794)⁶ καὶ ὁ Johann Gottfried Herder (1744-1803, *Vom Erlöser der Menschen*, 1796)⁷ προσπάθησαν νὰ ὑπερασπισθοῦν τὴν ἱστορικὴ αὐθεντικότητα τῶν Εὐαγγελίων κάνοντας λόγο γιὰ γραπτὸ (Eichhorn) ἢ προφορικὸ (Herder) προ-εὐαγγέλιο (*Urgospel*). Ὅταν ὁ Karl Lachmann τὸ 1835 (*De ordine narrationum in evangeliiis synopticis*) ἀπέδειξε τὴν προτεραιότητα ὄχι τοῦ κατὰ Ματθαῖον, ἀλλὰ τοῦ κατὰ Μάρκον, κατερρίφθη ἡ παλιὰ

3. Περισσότερα γιὰ τὸν Reimarus καὶ τὶς ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ πίσω ἀπὸ τὶς ιδέες του βλ. Groetsch, *Reimarus*, *passim*.

4. „Zufällige Geschichtswahrheiten können der Beweis von nothwendigen Vernunftwahrheiten nie werden“, Lessing, *Ueber den Beweis des Geistes und der Kraft* (1777), 5.

5. *Ibid.*, 7.

6. Γιὰ τὸν Eichhorn, βλ. Mulzer, *Art. Eichhorn*, *passim*. Ὁ Eichhorn ὑπέθετε μία ιδιαίτερη πηγὴ γιὰ τοὺς Ματθαῖο καὶ Λουκά, μιὰ ιδέα ποὺ λίγο ἀργότερα θὰ ἀναπτυσσόταν στὴ θεωρία περὶ τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων, Q.

7. Περισσότερα γιὰ τὸν Herder, βλ. Frey, *Herder*, 47-91. Γιὰ τὶς ἀπολογητικὲς τάσεις τοῦ Herder πρὸς τὸ „Wider die Evangelisten und den Helden derselben ist so viel geredet und geschrieben, daß eine Erzählung davon selbst ein langes Anti-Evangelium würde“ (*Vom Erlöser der Menschen*, 185).

παραδοχή μιᾶς ἀποστολικῆς αὐθεντίας πίσω ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια. Ἄν ὁ ἀπόστολος Ματθαῖος εἶχε ἀντλήσει τὸ ὕλικό του ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Μάρκου, ἔπαυσε ὁ ἀπόστολος νὰ εἶναι ὁ αὐθεντικὸς μάρτυρας ὅπως πιστευόταν προηγουμένως. Ἔτσι, ἡ ἔλλειψη αὐτοπτῶν μαρτύρων στὴν παράδοση τῶν Εὐαγγελίων δημιούργησε πολλές συγχύσεις καὶ φόβους.

Αὐτὸ φαίνεται ἀρκετὰ κατανοητό, ἀφοῦ ἡ ἰδέα τῆς ἀποστολικῆς αὐθεντίας χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Παπία, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ δεῖ τὰ ἀραμαϊκὰ κηρύγματα τοῦ Πέτρου νὰ διατηροῦνται στὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιο, καὶ τὸ ὑποτιθέμενο ἀραμαϊκὸ πρωτότυπο τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ὡς ἐγγύηση γιὰ τὴν ἀποστολικὴ νομιμοποίηση⁸. Τέτοιες ἰδέες ἀναπτύχθηκαν περαιτέρω ἀπὸ τὸν Ὁριγένη⁹, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ πρῶτος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας ποὺ ὑπεστήριξε ρητὰ τὴν προτεραιότητα τοῦ κατὰ Ματθαῖον ὡς ἀπόδειξη τῆς ἀποστολικῆς αὐθεντικότητος. Λίγο ἀργότερα, ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος¹⁰ στὸ *De consensu evangelistarum* ἰσχυρίσθηκε ὅτι μόνον οἱ μαρτυρίες τῶν ἀποστόλων δημιουργοῦν αὐθεντικότητα¹¹. Οἱ ἐξηγήσεις του στρέφονταν κατὰ τῆς ἀπόκρυφης γραμματείας¹². Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅσον ἀφορᾶ καὶ τὴ συγγραφή τῶν Εὐαγγελίων, οἱ δύο ὑποτιθέμενοι αὐτόπτες μάρτυρες Ματθαῖος καὶ Ἰωάννης θὰ ἔπρεπε νὰ στηρίζουν τοὺς δύο μὴ αὐτόπτες μάρτυρες, τὸν Μᾶρκο καὶ τὸν Λουκᾶ, σάν «σάντουιτς»¹³.

Αὐτὴ ἡ ἐμφανῶς ἀδιέξοδη γραμμὴ ἐπιχειρηματολογίας ἦταν ἡ βασικὴ ἀξία στὴ συλλογιστικὴ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας: μία, ὑποτιθέμενη

8. Πρβλ. Körtner, *Papiasfragmente*, 9-49, ἰδιαίτερα 39.

9. Πρβλ. τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ὁριγένους στὸ *Κατὰ Ματθαῖον* (Eusebius HE 6, 25, 4): «ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται τὸ κατὰ τὸν ποτε τελώνην, ὕστερον δὲ ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον».

10. Πρβλ. Αὐγουστίνου, *De consensu evangelistarum*, 1, 2, 3: “primus Matthaeus, deinde Marcus, tertio Lucas, ultimo Ioannes”.

11. “Cuius primi praedicatores Apostoli fuerunt, qui Dominum ipsum et Salvatorem nostrum Iesum Christum etiam praesentem in carne viderunt, cuius non solum ea quae ex ore eius audita vel ab illo sub oculis suis operata, dicta et facta meminerant” (1, 1, 1).

12. “Ceteri autem homines, qui de Domini vel de Apostolorum actibus aliqua scribere conati vel ausi sunt ... scriptis suis quaedam fallaciter indiderunt, quae catholica atque apostolica regula fidei et sana doctrina condemnat” (1, 1, 2).

13. “Ex numero eorum quos ante passionem Dominus elegit, primum atque ultimum locum duo tenuerunt, primum Matthaeus, ultimum Ioannes: ut relinqui duo qui ex illo numero non errant ... tamquam filii amplectendi ac per hoc in loco medio constituti utroque ab eis latere munirentur” (1, 2, 3).

ἀδιάσπαστη γραμμή, πού ξεκινούσε με τούς μάρτυρες τῶν θαυμάτων τοῦ Ἰησοῦ (ὡς ἀπόδειξη τῆς μεσσιανικότητάς του) καί ἐπεκτεινόταν μέχρι τὴν ἀποστολική συγγραφή τῶν Εὐαγγελίων τους καί τὴ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων, καθιερώνοντας μία διαρκῆ «ἀδιάσπαστη» τάξη τῆς Ἐκκλησίας, πού πηγαίνει πίσω μέχρι τὶς ἀποστολικές ρίζες.

Αὐτὴ ἡ ἐπιχειρηματολογία θεωροῦνταν κάτι σὰν κόκκινη γραμμὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴ στάση τῆς ἐναντι τῆς λεγόμενης «νεωτερικότητας», πού ἐπίσης λειτουργοῦσε καί ὡς ὑπεράσπιση τῆς Καθολικῆς διδασκαλίας ἐναντι τοῦ Προτεσταντισμοῦ¹⁴. Ἡ ἐν Τριδέντῳ Σύνοδος διασαφηνίζε τὴ ροὴ τῶν παραδόσεων μετὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: Ἐπιμένοντας στὸ *sine scripto traditionibus*, ἡ Σύνοδος θέλησε νὰ ὑπερασπισθεῖ τὶς παραδόσεις (π.χ. τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐπτὰ μυστηρίων) πού δὲν ἀπαντοῦν στὴ Γραφή καί γι' αὐτὸ ἐπικρίθηκε ἀπὸ τὸν Λούθηρο. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ κανόνες, συνέχισε ὁ συλλογισμὸς τῆς Συνόδου, καθορίσθηκαν προφορικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἰησοῦ (*sine scripto traditionibus, quae ab ipsius Christi ore ab Apostolis acceptatae*) καί παρεδόθησαν σὲ μία ἀδιάσπαστη γραμμὴ παράδοσης τῆς πίστεως.

Αὐτὸ βεβαίως ἀντανακλᾷ τὸν κανόνα τοῦ ἀγίου Vincent de Lerins (πού ἐκοιμήθη πρὶν ἀπὸ τὸ 450): “quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est” (*Commonitorium* 2, 3). Ἡ φράση τῆς ἐν Τριδέντῳ Συνόδου ἐπανελήφθη ἐπίσης καί ἀπὸ τὴν Α΄ Βατικανή¹⁵ – αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως δὲν στρεφόταν ἐναντίον τῶν Προτεσταντῶν, ἀλλὰ ἐναντίον τῶν «μοντερνιστῶν». Τὰ διακυβεύματα ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ τῆς σύγχρονης κριτικῆς περιγράφονται μετὰ ἀπόλυτο τρόπο ἀπὸ τὸν Jonathan Swift στὸ ἔργο του *An Argument Against Abolishing Christianity* (Ἔνα ἐπιχείρημα κατὰ τῆς κατάργησης τοῦ χριστιανισμοῦ, 1708):

«... καί ἐπομένως, οἱ Ἐλευθερόφρονες (Freethinkers) θεωροῦν τὴ χριστιανικὴ πίστη ὡς ἓνα εἶδος οἰκοδομήματος, ὅπου ὅλα τὰ μέρη ἔχουν μία τέτοια ἀμοιβαία ἐξάρτηση τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὥστε ἂν συμβεῖ νὰ βγεῖ ἓνα μόνο καρφί, ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα καταρρεῖ».

14. “...hanc veritatem et disciplinam contineri in libris scriptis et sine scripto traditionibus, quae ab ipsius Christi ore ab Apostolis acceptatae, aut ab ipsis Apostolis Spiritu Sancto dicante quasi per manus traditae ad nos usque pervenerunt”. Ἡ ἐν Τριδέντῳ Σύνοδος, *De Traditionibus Recipendis*, 8 Ἀπριλίου 1546 (DH 1501).

15. Dogmatic Constitution *Dei Filius*, κεφ. 2 (DH 3006).

Άκόμη κι αν ο Swift υπερασπίζεται έδω την Άγγλικανική Έκκλησία, ή γραμμή αυτή επιχειρημάτων ισχύει και για τον Καθολικισμό και υπογραμμίζει τους φόβους της ήγερσίας της Έκκλησίας: Υποχωρώντας ένα μόνο βήμα, θα μπορούσε κάποιος να καταστρέψει όλο το εκκλησιαστικό οικοδόμημα. Έτσι, ή εγκύκλιος *Providentissimus Deus* το 1893 του Πάπα Λέοντος ΙΓ' υπερασπίστηκε τον απόλυτα αλάνθαστο χαρακτήρα των διηγήσεων της Γραφής¹⁶ και την κατά γράμμα θεοπνευστία¹⁷, έναντιον «μιας κάποιας πρόσφατα έφευρεμένης έλευθερης έπιστήμης» και έναντιον «των ψευδώς αποκαλουμένων νέων έπιστημών»¹⁸. Λίγο μετά από την εγκύκλιο αυτή, ο Πάπας Πίος Γ' εξέδωσε το 1910 το *Sacrorum antistitum*, έναν επίσημο όρκο κατά του μοντερνισμού. Αυτός ο όρκος παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 1967, μετά δηλαδή από τη Β' Βατικανή. Το απόσπασμα για την Άγία Γραφή αναφέρει:

«Όμοίως, απορρίπτω αυτή τη μέθοδο κριτικής έρμηνείας των Ίερων Γραφών, ή όποια, ξεφεύγοντας από την παράδοση της Έκκλησίας, την αναλογία της πίστης και τους κανόνες της Άγίας Έδρας, υίοθετεί τις ψευδείς θεωρίες των όρθολογιστών και την χωρίς καμμία σύνεση κριτική του κειμένου¹⁹, ως τον μοναδικό και υπέρτατο κανόνα»²⁰.

Σε αυτό το πλαίσιο, ή Ποντιφική Βιβλική Έπιτροπή διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο. Σε εκ των προτέρων έρωτήσεις που συντάξαν τα μέλη της, κατεδίκαζαν τα πορίσματα της σύγχρονης περι Δύο Πηγών θεωρίας²¹. Στη διατύπωση σχετικά με όσους «υίοθετούν την

16. "Divinas Litteras ... ab omni omnino errore esse immunes". Καθώς το *Providentissimus Deus* δεν έχει υποδιαίρεσεις σε παραγράφους και στίχους, είναι αδύνατη ή ακριβής παράθεση.

17. Ab ipso Spiritu dictate.

18. "Novae cuiusdam scientiae liberae.... novae falsi nominis scientiae".

19. Ό όρκος χρησιμοποιεί τον όρο «κριτική του κειμένου» λανθασμένα για όλες τις μορφές της ιστορικο-κριτικής εξέγησης. Η δαίμονοποιημένη έκφραση «ιστορικο-κριτική μέθοδος» δεν χρησιμοποιήθηκε μέχρι το 1993 (!). Για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε σε ένα επίσημο έγγραφο εκκλησιαστικής διδασκαλίας, το *The Interpretation of the Bible in the Church*, που υποβλήθηκε στον Πάπα Ίωάννη-Παύλο Β' από την Ποντιφική Βιβλική Έπιτροπή στις 23 Απριλίου του 1993.

20. DS 3546.

21. Στη Δήλωση της 26ης Ίουνίου 1912 διαβάζουμε (DH 3578): "Questio: Utrum ea quae superius statuta sunt, ii servare censerī debeant, qui, nullo fulti traditionis testimonio nec historico argumento, facile amplectuntur hypothesim vulgo duorum fontium nuncupatam, quae compositionem Evangelii graeci Matthaei et Evangelii

ἀποκαλούμενη ὑπόθεση δύο πηγῶν» (“amplectuntur hypothesim vulgo duorum fontium nuncupatam”), μπορεῖ κανεὶς νὰ αἰσθανθεῖ τὴ φρίκη τῆς ὀνομασίας τῆς ἀπεχθοῦς ὑπόθεσης. Ἡ ἀπάντηση: «ἀρνητικὴ καὶ στὰ δύο της σκέλη». Ἀπορρίπτει πρῶτον τὴν περὶ Δύο Πηγῶν θεωρία καὶ δευτερον τὴν ἐξάρτηση τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ «ἀπὸ μία λεγόμενη συλλογὴ λογίων του Κυρίου» (“sic dicta sermonum Domini”), δηλαδὴ τὴν Πηγὴ τῶν Λογίων. Ἐπίσης, ἐδῶ ἡ διατύπωση “sic dicta” ἐκφράζει τὴν ἀπέχθεια τῶν συντακτῶν σὲ τέτοιες σύγχρονες καὶ εὐφάνταστες ἐπιστημονικὲς κατασκευές.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ὁ Πάπας Πίος ΙΒ΄ ἐξαπολύει τὸ 1943 (πενήντα χρόνια μετὰ ἀπὸ τὴν *Providentissimus Deus*) τὴν ἐγκύκλιο *Divino Afflante Spiritu*²². Ἐδῶ διαφαίνεται μία πιὸ αἰσιόδοξη στάση ἔναντι τῆς σύγχρονης ἔρευνας μὲ τὴν ὑπογράμμιση μιᾶς συγκεκριμένης διπολικότητας, ὅτι δηλαδὴ ἡ διδασκαλία τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας καὶ οἱ σύγχρονες ἐπιστῆμες πρέπει νὰ συνεργάζονται (ἄρθρο 398). Παρ’ ὅλα αὐτά, ὁ κύριος στόχος αὐτῆς τῆς ἐγκυκλίου ἦταν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, καὶ ὄχι τόσο ἡ Ἑρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ διηγήσεις τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου στὴ *Γένεση* (§ 396) δὲν ἔπρεπε πλέον νὰ ἐρμηνεύονται ὡς ἀφηγήματα ἱστορικῆς ἀξίας. Οἱ Καθολικοὶ μελετητὲς ἔχουν πλέον τὴν ἄδεια νὰ ἀνιχνεύσουν τὸ *dicendi forma seu litterarum genus* (§ 399) πίσω ἀπὸ τέτοια κείμενα.

Παρ’ ὅλα αὐτά, οἱ παραδόσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης παρέμειναν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄθικτες ἀπὸ τὶς παραχωρήσεις αὐτῆς τῆς ἐγκυκλίου. Σχετικὰ μὲ τὸ ἀκανθῶδες ζήτημα τῆς θεοπνευστίας, ἡ *Divino Afflante Spiritu* ἐπιχειρεῖ ἐλαφρὰ ἀνοίγματα παραθέτοντας τὸν Θωμᾶ Ἀκινάτη (§ 398): «Στὴ Γραφή, τὰ θεῖα πράγματα μᾶς παρουσιάζονται μὲ τρόπο ποὺ εἶναι κοινὸς γιὰ τοὺς ἀνθρώπους»²³. Ἔτσι, «ὁ θεόπνευστος συγγραφέας, κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ ἱεροῦ βιβλίου, εἶναι τὸ ζωντανὸ καὶ ἔλλογο ὄργανο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ... ποὺ ὠθεῖται ἀπὸ τὴ θεία κίνηση,

Lucae ex eorum potissimum dependentia ab Evangelio Marci et a collectione sic dicta sermonum Domini contendit explicare; ac proinde eam libere propugnare valeant? *Responsa: Negative ad utramque partem*”.

22. Ἐπειδὴ τὸ ἀρχικὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου δὲν ἔχει ὑποδιαίρεσεις σὲ παραγράφους ἢ χωρία, τὸ παράθεμα προέρχεται ἀπὸ τὸ A. Rohrbasser, *Heilslehre der Kirche*, Freiburg i. Ü. 1953, σσ. 210-240.

23. *Comment. ad Hebr.* c. 1, lect. 4.

χρησιμοποιώντας και τις ικανότητες και τις δυνάμεις του, ώστε από το βιβλίο που συνέγραψε όλοι εύκολα να συμπεράνουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του για τον καθένα, αλλά και την προσωπική σφραγίδα του συγγραφέα».

Έν τούτοις, η πραγματική επανάσταση επήλθε μόνο με τη Β΄ Βατικανή, που διήρκεσε από το 1962 έως το 1965. Η απόφαση της Συνόδου *Dei Verbum* χρονολογείται το 1965, αλλά το κείμενο είχε μακρά πορεία, καλύπτοντας όλη τη διάρκεια της Συνόδου²⁴. Η πρώτη έκδοση, που συζητήθηκε στην ολομέλεια (οι προτάσεις C, A και B ήσαν απλά σχέδια) χρονολογείται το 1962. Το κείμενο προετοιμάστηκε από εξαιρετικά συντηρητικές ομάδες, που αντιμεθύνοντο στις μεταρρυθμίσεις, και προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην ολομέλεια. Το κείμενο έγραφε:

«Από αυτή την επέκταση της θεοπνευστίας σε όλα τα πράγματα, συμπεραίνεται άμεσα και αναγκαστικά ότι υπάρχει απόλυτο αλάνθαστο ολόκληρης της Αγίας Γραφής. Γιατί διδάσκουμε από την αρχαία και σταθερή πίστη της Έκκλησίας ότι είναι έντελως λάθος να δεχθούμε ότι η ίδια ή Αγία Γραφή έχει σφάλματα, αφού η θεία έμπνευση για τον έαυτό της αποκλείει αναγκαστικά και απορρίπτει κάθε λάθος σε θρησκευτικά ή κοσμικά θέματα, καθώς ο Θεός είναι αδιαμφισβήτητα ή υπέρτατη αλήθεια και δεν μπορεί να είναι συντάκτης οποιουδήποτε σφάλματος»²⁵.

Έδω το αλάθητο επεκτείνεται “ad omnia ... religiosa vel profana”, όχι μόνο στη διατύπωση της θρησκευτικής αλήθειας, ενώ ακυρώνεται και η επιστημονική αλήθεια (ή περίπτωση της δημιουργίας του κόσμου σε έπτα ημέρες κ.λπ.). Έτσι το κείμενο ύστεροῦσε ακόμη και σε σύγκριση με το *Divino Afflante Spiritu* του Πίου ΙΒ΄. Στη συζήτηση που ακολούθησε ο Καρδινάλιος Köniq από τη Βιέννη της Αυστρίας υπογράμμισε ότι τέτοιες αντιλήψεις δεν θα διεσφάλιζαν το κύρος των Αγίων Γραφών,

24. Για όσα ακολουθούν βλ. Semmelroth/Zerwick, *Wort*, 10-11, 28-34, και Grillmeier, *Kommentar*, 528-537.

25. “Ex hac divinae Inspirationis extensione ad omnia, directe et necessario sequitur immunitas absoluta ab errore totius Sacrae Scripturae. Antiqua enim et constanti Ecclesiae fide edocemur nefas omnino esse concedere sacrum ipsum errasse scriptorem, cum divina Inspiratio per se ipsam tam necessario excludat et respuat errorem omnem in qualibet re religiosa vel profana, quam necessarium est Deum summam Veritatem, nullius omnino erroris auctorem esse”.

καὶ ἐπὶ πλέον θὰ ἐξέθεταν τὴν Ἐκκλησία σὲ γελοιοποίηση. Ἔτσι τὸν Νοέμβριο τοῦ 1965 (λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Συνόδου), ὄχι νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἔκδοση F, παρουσιάστηκε ἓνα τελείως ἀναδιατυπωμένο κείμενο γιὰ ἔγκριση.

Ἐν τῷ μεταξῷ, ὁ πάπας Παῦλος ζ' εἶχε ἤδη δημοσιεύσει τὴν ἀποστολικὴ ἐντολὴ τοῦ *Sancta Mater Ecclesia* (1964). Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀναφέρεται στὴν *tria tempora traditionis* (DH 4404): *Christus Dominus* (DH 4404), *Apostoli* (DH 4405), *auctores sacri* (DH 4406). Οἱ «ἱεροὶ συγγραφεῖς», σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ κείμενο, εἶχαν γράψει τὰ βιβλία τους «ὄχι κυριολεκτικά, ἀλλὰ διαφορετικά, διατηρώντας μόνο τὸ νόημα» (“non ad litteram, sensu tamen retento, diversimodo”). Αὐτὴ ἡ ἰδέα ὑπογραμμίζει ἓναν νέο ὀρισμὸ τῆς βιβλικῆς θεοπνευστίας καὶ τοῦ ἀλάνθαστου: κανένας αὐτόπτης μάρτυρας δὲν εἶχε γράψει τὸ κείμενο, ἀλλὰ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν μία ὀρισμένη ἐξέλιξη. Αὐτὸ βοήθησε στὴν τελικὴ ἔκδοση τοῦ *Dei Verbum* τὸ 1965²⁶. Ἐδῶ διαβάζουμε ὅτι τὸ περὶ ἀλάνθαστου τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ἀφορᾷ μόνο τὴν ἀλήθεια ποὺ ἀναφέρεται στὴ σωτηρία μας καὶ ὄχι τίς ἐπιστημονικὲς ἔννοιες (π.χ. τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου σὲ ἑπτὰ ἡμέρες): «αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια ποὺ ὁ Θεὸς ἤθελε νὰ θέσει σὲ ἱερὰ γραπτὰ γιὰ χάρι τῆς σωτηρίας» (“veritatem, quam Deus nostrae salutis causa Litteris Sacris consignari voluit”). Ἡ § 12 τοῦ κειμένου καθιέρωσε ἐπίσης τὴν ἐλευθερία τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἔρευνας:

«Ὡστόσο, καθὼς ὁ Θεὸς μιλάει στὴν Ἁγία Γραφὴ μέσω τῶν ἀνθρώπων καὶ μὲ ἀνθρώπινο τρόπο, ὁ ἐρμηνευτὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς, γιὰ νὰ δεῖ καθαρὰ τί θέλει ὁ Θεὸς νὰ μᾶς μεταφέρει, θὰ πρέπει προσεκτικὰ νὰ ἐρευνήσῃ τί ἐννοοῦν πραγματικὰ οἱ ἱεροὶ συγγραφεῖς καὶ τί ἤθελε ὁ Θεὸς μὲ τὰ λόγια τους. Γιὰ νὰ ἀναζητηθεῖ ἡ πρόθεση τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ἔπρεπε νὰ δοθεῖ προσοχή, μεταξὺ ἄλλων, στίς “φιλολογικὲς μορφές”. Διότι ἡ ἀλήθεια ἐκτίθεται καὶ ἐκφράζεται διαφορετικὰ σὲ κείμενα ἱστορικά, προφητικά, ποιητικά ἢ ἄλλων μορφῶν λόγου. Ὁ ἐρμηνευτὴς πρέπει νὰ διερευνήσῃ τὸ νόημα τοῦ ἱεροῦ συγγραφέα ποὺ σκόπευε

26. “Cum ergo omne id, quod auctores inspirati seu hagiographi asserunt, retineri debeat assertum a Spiritu Sancto, inde Scripturae libri veritatem, quam Deus nostrae salutis causa Litteris Sacris consignari voluit, firmiter, fideliter et sine errore docere profitendi sunt” (§ 11).

νά έκφράσει καί στήν πραγματικότητα ἐξέφρασε σέ συγκεκριμένες περιστάσεις, χρησιμοποιώντας σύγχρονες φιλολογικές μορφές σύμφωνα μέ τήν κατάσταση τοῦ δικοῦ του χρόνου καί πολιτισμοῦ. Για τήν ὀρθή κατανόηση τοῦ τί θέλησε νά ἰσχυριστεῖ ὁ ἱερός συγγραφέας, πρέπει νά δοθεῖ ἡ δέουσα προσοχή στά συνήθη καί χαρακτηριστικά στυλ αἰσθησης, ὁμιλίας καί ἀφηγήσεων πού ἐπικρατοῦσαν κατά τήν ἐποχή τοῦ ἱεροῦ συγγραφέα καί στά πρότυπα πού συνήθως χρησιμοποιοῦσαν ἐκείνη τήν περίοδο στίς καθημερινές τους συναλλαγές μεταξύ τους»²⁷.

2. Ἡ περίοδος μετὰ ἀπό τή Β΄ Βατικανή Σύνοδο

Τήν περίοδο μετὰ ἀπό τή Β΄ Βατικανή Σύνοδο οἱ Καθολικοὶ ἐπιστήμονες ἔπρεπε νά ἀντιμετωπίσουν ἓνα μεγάλο αἶτημα πού ἐκκρεμοῦσε στόν τομέα τῆς βιβλικῆς ἔρευνας. Τοὺς εἶχε βεβαίως ἐπιτραπεῖ νά διεξάγουν σέ βάθος ἔρευνες σέ κοινωνιολογικά θέματα σχετικά μέ τήν ἀρχέγονο ἀνατολικό πολιτισμό, ἀλλά δὲν εἶχαν ἀκόμα τήν εὐκαιρία νά ἐπεκτείνουν τὰ πορίσματά τους ἀπό αὐτὲς τὶς μελέτες στήν κοινωνιολογία τοῦ κινήματος τοῦ Ἰησοῦ. Αὐτοὶ οἱ περιορισμοὶ πλέον εἶχαν καταργηθεῖ – τοῦλάχιστον ἐν μέρει. Ἡ ἐμπειρία ἐνὸς πολὺ στενοῦ διαδρόμου ἐλευθερίας στήν ἔρευνα καί τῆ θεολογία δὲν διαμόρφωσε ἐκείνη μόνο τὴ γενιά, ἀλλὰ παρέμεινε σθεναρὴ καί γιὰ τὶς ἐπόμενες. Αὐτὸ μπορεῖ ὁ καθένας νά τὸ διαπιστώσει μέ σιγουριά, διαβάζοντας τὰ πορίσματα τῶν ἐξηγητῶν ἐκείνης τῆς περιόδου, σὲ σύγκριση μέ τὰ πορίσματα καί τὶς τάσεις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Οἱ γενιὲς

27. “Cum autem Deus in Sacra Scriptura per homines more hominum locutus sit, interpret Sacrae Scripturae, ut perspiciat, quid Ipse nobiscum communicare voluerit, attente investigare debet, quid hagiographi reapse significare intenderint et eorum verbis manifestare Deo placuerit. Ad hagiographorum intentionem eruendam inter alia etiam genera litteraria respicienda sunt. Aliter enim atque aliter veritas in textibus vario modo historicis, vel prophetis, vel poeticis, vel in aliis dicendi generibus proponitur et exprimitur. Oportet porro ut interpret sensum inquirat, quem in determinatis adiunctis hagiographus, pro sui temporis et suae culturae condicione, ope generum litterariorum illo tempore adhibitorum exprimere intenderit et expresserit. Ad recte enim intelligendum id quod sacer auctor scripto asserere voluerit, rite attendendum est tum ad suetos illos nativos sentiendi, dicendi, narrandive modos, qui temporibus hagiographi vigeabant, tum ad illos qui illo aevo in mutuo hominum commercio passim adhiberi solebant”.

μετά από το 1968 είχαν σίγουρα έντονη επιθυμία για ανεξαρτησία και έλευθερία στην έκφραση και τον τρόπο ζωής. Τα ίδια πρότυπα λειτουργούσαν και στη ζωή της Έκκλησίας, τόσο στον Καθολικισμό όσο και τον Προτεσταντισμό. Έτσι, σε κάποιο βαθμό, η απεικόνιση του Ίησου και της αρχέγονης Έκκλησίας ακολουθούσαν πάντοτε (και όχι μόνον εκείνη την εποχή) τις πολιτιστικές προεκτάσεις. Αυτό γενικά δεν είναι άπομπροβλεπτικό από μόνο του, αλλά οι έρευνήτες καλούνται πάντοτε να προβληματίζονται για τέτοιες προεκτάσεις. Έτσι π.χ. οι έννοιες περί «περιοδευόντος ριζοσπαστισμού», που εισηγήθηκε ο Gerd Theißen το 1972, απερρίφθησαν ως άπληη προέκταση του πνεύματος της γενιάς του 1968²⁸. Θα τολμούσα να υποστηρίξω ότι η κριτική αυτή ήταν υπερβολική για δύο λόγους: Πρώτον, αποτελεί άβεβαιότητα ότι όλοι μας επιχειρούμε τις δικές μας προεκτάσεις. Αυτό σίγουρα θα πρέπει να μᾶς ἀποτρέπει από το να καταλήγουμε σε ακραία συμπεράσματα, αλλά δεν πρέπει να οδηγεί σε έπιστημολογικό σκεπτικισμό που να εμποδίζει την έξαγωγή συμπερασμάτων. Δεύτερον, οι προεκτάσεις δεν πρέπει ἀπαραιτήτως να θεωρούνται ἀδιαμφισβήτητα λανθασμένες. Ίσως μάλιστα να είναι και χρήσιμο να διατυπώνουμε παραλληλισμούς μεταξύ της σύγχρονης εποχής και των χρόνων του Ίησου. Γενετικά, η ανθρωπότητα δεν έχει αλλάξει πολύ στα 2000 χρόνια: οι κοινωνιολογικές τάσεις (και τρόποι ζωής) παρέμειναν ουσιαστικά οι ίδιες, τουλάχιστον με ἄλλη επιχειρηματολογική μεταμπίηση. Σεβόμενοι την έπιφύλαξη της αυτοκριτικής, τέτοιες προσεγγίσεις μπορεί να νομιμοποιούνται, πέραν του ότι δεν έχουμε εναλλακτικές λύσεις, ἂν δεν θέλουμε να ἀποκηρύξουμε έντελῶς την ἀνάγκη ιστορικής ἀνασύνθεσης του παρελθόντος.

Τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν μποροῦν να γίνουν κατανοητὰ βάσει αὐτῶν τῶν προκαταρκτικῶν παρατηρήσεων.

28. Βλ. καὶ τὴν ἀπάντηση τοῦ Theißen σὲ τέτοιες κριτικὲς στὸ Theißen, *Wandercharismatiker*, ἰδίως στὶς σσ. 106-107.

3. Οί Προεκτάσεις τῶν Καθολικῶν γιὰ τὴν Πηγὴ τῶν Λογίων

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τελευταίων ἐτῶν, ρωτήθηκα ἐπανειλημμένως ἀπὸ τὸν J. Kloppenborg καὶ τὸν G. Theissen γιατί σήμερα τόσοι πολλοὶ Καθολικοὶ ἐρευνητὲς εἰδικεύονται στὴν ἀποκατάσταση τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων²⁹. Πιστεύω –τουλάχιστον ἀπὸ τὴ δική μου ὀπτική– ὅτι ἀναμφίβολα ἐδῶ λειτούργησε ἡ εὐχὴ γιὰ μίαν ἀνοιχτόμυαλη ἐκκλησία μὲ ἀδελφικούς δεσμούς μὲ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες. Ὅταν ὁ Martin Ebner (ἐπίσης Καθολικὸς μελετητὴς τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων) στὸ συνέδριο στὸ Βερολίνο παρουσίασε τὸ βιβλίο του *Die Stadt als Lebensraum der ersten Christen: Konturen des Urchristentums*, τοῦ 2012, τὸ ἐρώτημα ποῦ ἀνέκυψε ἦταν ἐὰν ἡ διατύπωση „Ur-Christentum“ μπορεῖ νὰ μὴν ὑπονοεῖ τὴν «ἀδιάσπαστη ἐνότητα». Ἦταν ὁ Stefan Alkier πράγματι, ὁ ὁποῖος πρότεινε ὅτι τὸ γερμανικὸ πρόθεμα „Ur-“ ὑποδεικνύει μίαν μὴ κριτικὴ δοξασία τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπαρχῶν, ποῦ τώρα ἀναχρονιστικὰ τοποθετεῖται σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὶς ὑπάρχουσες ἐκκλησιαστικὲς δομές. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τὰ μοντέλα ρόλων τῆς παρούσας ἐκκλησίας ἐπικροτοῦνται ἢ καταδικάζονται μὲ βάση τὴ συμφωνία ἢ διαφωνία τους μὲ τὸν ἀρχέγονο χριστιανισμό (*Urchristentum*)³⁰.

Ἀκριβῶς μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ Johann Bernhard Basedow (1723-1790)³¹, ἓνας φίλος τοῦ Reimarus, εἶχε χρησιμοποιήσει τὸν ὄρο „Ur-Christentum“ στὴν ἀντιπαράθεση μὲ τὴν προτεσταντικὴ ἐκκλησιαστικὴ ὀρθοδοξία. Γι’ αὐτόν, ὁ ἀρχέγονος χριστιανισμὸς ὑποδηλοῖ τὴν ἀρχικὴ πρόθεση τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων του, ποῦ σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψή του ἔχει παραμορφωθεῖ ἀπὸ τὴ θεσμικὴ ἐκκλησία. Μετὰ ἀπὸ τὴν προειδοποίησή τοῦ Alkier, μίαν ἔντονη συζήτηση ξέσπασε γιὰ τὸ ἂν θὰ πρέπει νὰ ἐπιτραπῆ ἢ περαιτέρω χρῆση τοῦ ὄρου „Ur-

29. Ὁ συνάδελφος καθ. Πέτρος Βασιλειάδης, ὀρθόδοξος ἐρμηνευτὴς μὲ μεγάλη συμβολὴ στὰ θέματα τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων, ἐξήγησε γιατί στὴ σύγχρονη ὀρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ παράδοση ἀκολουθήθηκε διαμετρικὰ ἀντίθετη κατεύθυνση, αὐτὴ δηλαδὴ τῆς ἔλλειψης ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ Συνοπτικὴ Παράδοση, τὸ Συνοπτικὸ Πρόβλημα καὶ τὴν Πηγὴ τῶν Λογίων (<https://www.academia.edu/40174037>).

30. Alkier, *Urchristentum*, 261: „Der Begriff konnotiert qua seines Präfixes *Ur-* eine ungetrübte ... Originalität, den unbedingten Anspruch auf Normativität ...“.

31. Περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸν Basedow βλ. Alkier, *Urchristentum*, 161-165.

Christentum“ (ἀρχέγονος χριστιανισμός)³². Πίσω ἀπὸ τῆ συζήτηση κρύβεται τὸ πιὸ θεμελιῶδες ἐρώτημα σχετικὰ μὲ τὸ ἐὰν ἡ ἱστορία μπορεῖ νὰ ἀνασυσταθεῖ (τουλάχιστον ἐν μέρει), καὶ ἔτσι νὰ γίνει σημεῖο ἀναφορᾶς. Εἰδικὰ ἡ Πηγὴ τῶν λογίων (Q) φαίνεται νὰ ἔχει προσελκύσει μελετητές, Προτεστάντες καθὼς καὶ Καθολικούς, νὰ χρησιμοποιήσουν τὶς παραδόσεις ποὺ σώζονται στὴν Q γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς αὐθεντικῆς διδασκαλίας τοῦ ὑποτιθέμενου «Ἱστορικοῦ Ἰησοῦ».

Ἔτσι ἄλλωστε ὁ Adolf von Harnack εἶχε χρησιμοποιήσει τὴν Πηγὴ τῶν Λογίων γιὰ νὰ ὑπερασπισθεῖ τὴν ἱστορικότητα τῆς παράδοσης τοῦ Ἰησοῦ, ὅταν ὁ William Wrede τὸ 1901 μὲ τὸ ἔργο του *Das Messiasgeheimnis in den Evangelien* εἶχε ἐκθρονίσει τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιο ὡς ἐγγύηση γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἱστορικοῦ Ἰησοῦ, ὑπογραμμίζοντας τὶς ἐκδοτικὲς τάσεις τοῦ δευτέρου Εὐαγγελίου καὶ καταλήγοντας στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ συγγραφέας του δὲν εἶχε γνώση τῆς ζωῆς τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ („Markus hat keine wirkliche Anschauung mehr vom geschichtlichen Leben Jesu“, σ. 129). Ὡς ἀπάντηση λοιπόν, ὁ Harnack μὲ τὸ ἔργο του *Sprüche und Reden Jesu: Die zweite Quelle des Matthäus und Lukas* τὸ 1907, ἔκανε χρῆση τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων (Q) καὶ προχώρησε στὴν πρώτη πλήρη ἀνασύνθεση τοῦ κειμένου της.

Στὴν Πηγὴ τῶν Λογίων –κατὰ Harnack, στὸ ἔργο του *Das Wesen des Christentums* (σὲ ἐπάλληλες ἐκδόσεις ἀπὸ τὸ 1900 ὡς τὸ 1929, κάθε φορὰ καὶ περισσότερο διευρυμένες μὲ περαιτέρω παρατηρήσεις)– ἡ πρωτογενὴς παράδοση τοῦ Ἰησοῦ („primäre Überlieferung“, σελ. 67) ἔχει μέχρι σήμερα ἐπιβιώσει ἀμετάβλητη³³. Στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, τέτοιες σκέψεις ἔγιναν δεκτὲς μόνο μετὰ ἀπὸ τὴ Β΄ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, ἡ ὁποία ἔχει ἐπιτρέψει ἐλευθερία στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν διάσημο Ρωμαιοκαθολικὸ μελετητὴ τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων (Q) Paul Hoffmann, ὁ ὁποῖος (ἀκριβῶς τὴν ἴδια χρονιά μὲ τὸν Gerd Theissen, τὸ 1972³⁴), ὑπεστήριξε μίαν

32. Πρβλ. τὴ συλλογὴ ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ καὶ κατὰ στὸ Koch, *Geschichte*, 22-27 (ποὺ προτείνει ἐπὶ πλέον τὴ χρῆση τοῦ ὄρου “Urkirche”) καὶ Öhler, *Geschichte*, 15 (ὁ ὁποῖος τὴν ἀπορρίπτει).

33. „... in der dem Matthäus und Lukas gemeinsamen Quelle sowie in zahlreichen Abschnitten des Markus besitzen wir allerdings umfangreiche und wesentlich zuverlässige [sic] Sammlungen von Sprüchen und Taten Jesu“ (σ. 66).

34. O. G. Theissen δημοσίευσε τὸ *Wanderradikalismus: Literatursoziologische Aspekte der*

φιλειρηνική και χαρισματική ἐκκλησία τῶν πτωχῶν. Στὴ μελέτη του *Studien zur Theologie der Logienquelle*, ὑπογράμμισε ὅτι οἱ ἀρχές πίσω ἀπὸ τὴν Πηγὴ τῶν Λογίων ἦταν περιοδεύοντες χαρισματοῦχοι, ποὺ ζοῦσαν σὲ ἓνα ἐμβληματικὸ ἦθος φτώχειας καὶ μὴ βίας. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ σίγουρα δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογηθοῦν ὅτι ἀπλῶς ἀντανακλοῦν τὶς ἀξίες τῆς γενιᾶς τοῦ '68, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἀπεικόνιση μιᾶς ἀντίρροπης πραγματικότητας στὴν ὑπάρχουσα θεσμικὴ ἐκκλησία. Παρεμπιπτόντως, ὁ P. Hoffmann πέτυχε «μ' ἓνα σμπάρο δυὸ τρυγόνια» μὲ αὐτὴ τὴ γραμμὴ ἐπιχειρημάτων του. Ὅταν ὑπογράμμισε ἐπανειλημμένα τὴν «ἱστορικὴ σχετικότητα» τῶν ἀνακατασκευῶν μας, δὲν ἐλάμβανε ὑπ' ὄψιν τοῦ μόνο τὴ σχετικότητα τῶν δικῶν του ἰδεῶν, ἀλλὰ καὶ ὅτι αὐτὸ θὰ μᾶς προστατεύσει ἀπὸ μία «φρονταμενταλιστικὴ παρερμηνεία τῶν δογματικῶν παραδόσεων»³⁵.

Ἔτσι, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐντοπίσουμε δύο βασικὰ στοιχεῖα στὴν πρόσφατη ἐνασχόληση τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν στὴν ἀναζήτηση τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων: Πρῶτον, τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἓναν πρόσχαρο καὶ ἐλκυστικὸ τρόπο γιὰ νὰ βιωθοῦν οἱ παραδόσεις τοῦ Ἰησοῦ στὴ σύγχρονη ἐκκλησία. Ἐδῶ, οἱ κοινωνιολογικὲς μελέτες υἱοθετοῦνται γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ κινήματος τοῦ Ἰησοῦ καὶ χρησιμεύουν ὡς μέσο διεκδίκησης μεταρρυθμίσεων καὶ καλλιέργειας ἀνοιχτοῦ πνεύματος ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χώρου. Δεύτερον, οἱ ἰδέες μιᾶς πολὺ περίπλοκης διαδικασίας ἐξέλιξης τῶν παραδόσεων τοῦ Ἰησοῦ βοηθοῦν στὴν ἐγκατάλειψη ἐνὸς ὑπερβολικὰ μονολιθικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. Γιὰ νὰ εἶμαι εἰλικρινὴς μὲ τὸν ἑαυτό μου, πρέπει νὰ παραδεχθῶ ὅτι

Überlieferung von Worten Jesu im Urchristentum τὸ 1973, καὶ τὸ „Wir haben alles verlassen“ (Mc. X, 28): Nachfolge und soziale Entwurzelung in der jüdisch-palästinischen Gesellschaft des 1. Jahrhunderts n. Chr.” τὸ 1977. Γιὰ πρώτη φορὰ ὅμως ἡ χρῆση τοῦ ὄρου “Wanderradikalismus” (περιοδεύων ριζοσπαστισμός) ἔγινε στὴν ἐναρκτήρια διάλεξί του στὴ Βόννη τὸ 1972 (βλ. Theißen, *Wandercharismatiker*, 101 καὶ 107).

35 „Der Aufweis der Pluralität der neutestamentlichen Jesusdeutungen soll die historische Bedingtheit und damit auch “Relativität” des in der späteren Lehrentwicklung vorherrschenden Deutungsmodells aufzeigen. In Gegenüberstellung zu der in den außerpalästinischen Gemeinden sich abzeichnenden Entwicklung möchte ich ... - durchaus als eine Art Alternativmodell – die Jesusrezeption in der sog. Spruchquelle Q vorstellen.” Hoffmann, *Jesus*, 117. Πρβλ. ἐπίσης τὸν πρόλογό του στὸ *Tradition und Situation* (1994): “Erst die Einsicht in solche ‘historische Relativität’ schützt vor einem fundamentalistischen Mißverständnis der Tradition ...”.

καὶ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στὴ δική μου διδακτορική διατριβή, ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 2001. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἤμουν ἀκόμη Φραγκισκανὸς μοναχὸς³⁶ καὶ στὴ διατριβή μου δὲν δίστασα νὰ κάνω παραλληλισμοὺς μεταξὺ τῶν περιπλανώμενων χαρισματούχων τῆς Πηγῆς τῶν Λογίων (Q) μὲ τοὺς περιπλανώμενους ἀσκητὲς κατὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ μοναχισμοῦ στὴ Συρία (βλ. π.χ. τὶς Ψευδο-Κλημέντειες ἐπιστολὲς *Ad Virgines* καὶ τὶς *Πράξεις Θωμᾶ* τὸν τρίτο αἰῶνα), καὶ τὴν ἀναβίωση τέτοιων ἰδεῶν ὡς ἀντίδραση στὴν ἐκκλησιαστικὴ αὐθεντία κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο, ἀπὸ τὸν 12ο ἕως τὸν 13ο αἰῶνα, τὴν ὁποία ὑποκίνησε ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσίζης³⁷.

Ἡ θέση τῆς διατριβῆς μου ἦταν ὅτι ἓνα παρόμοιο κοινωνικὸ περιβάλλον λειτουργεῖ ὡς καταλύτης γιὰ παρόμοια πρότυπα συμπεριφορᾶς. Τὰ βιβλικὰ κείμενα δουλεύουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο: Ὁ ἀναγνώστης ἀναγνωρίζει γνωστὰ κοινωνικὰ πρότυπα στὰ κείμενα καὶ ἔπειτα μεταφέρει αὐτὲς τὶς ὁδηγίες καὶ κατευθυντήριες γραμμὲς στὸν δικό του χρόνο. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη δὲν εἶναι παρὰ ἡ παλαιὰ ἄποψη, ὅτι ἡ Βίβλος ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὴ Βίβλο, ὅπως ἔλεγε ὁ Λούθηρος: Ἡ θεοπνευστία τῆς Γραφῆς συμπίπτει μὲ τὴ θεοπνευστία τοῦ ἀναγνώστη, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μὲ τὸ κείμενο καὶ ἔτσι ἔχει σωστὴ διαίσθηση γιὰ νὰ προσαρμοσθεῖ στὶς κατευθυντήριες γραμμὲς τοῦ κειμένου³⁸. Μία τέτοια ἐρμηνεία δὲν πρέπει νὰ ἀπορριφθεῖ ὡς ὑποθετικὴ «προέκταση», ἀλλὰ λειτουργεῖ μὲ ἓναν συγκεκριμένο παράγοντα ἀναγνώρισης. Ὁ ἀναγνώστης προσδιορίζει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ κείμενο καὶ ἀντλεῖ κατευθύνσεις ἀπὸ τὶς βιβλικὲς προοπτικὲς πρὸς τὴ δική του ζωή.

Αὐτὴ εἶναι σίγουρα μία ζωντανὴ περιγραφή τῆς διαδικασίας τῆς βιβλικῆς ἀναπαράστασης, ἡ ὁποία εἶναι ἐγγενὴς στὴν ἴδια τὴ βιβλικὴ θεολογία: Δὲν ὑπάρχει Βίβλος χωρὶς τὴν ἐπανάληψη τῆς ἀνάγνωσης καὶ ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν παλαιῶν παραδόσεων. Ἡ χρῆση ἐκ νέου τῶν βιβλικῶν παραδόσεων στὴν Π.Δ. (π.χ. τὰ βιβλία τῶν Χρονικῶν), ἡ

36. Theißen, *Jesusbewegung*, 20, πηγαίνει πιὸ πέρα: „Es ist kein Zufall, dass die gründlichste Verteidigung der These vom ‚Wanderradikalismus‘ von einem Franziskaner stammt. Diese These wird freilich weder durch diese noch durch eine andere Perspektive wahrer oder falscher“.

37. Cf. Tiwald, *Wanderradikalismus*, 289-316. Βλ. ἐπίσης ὀρισμένους νεώτερες ἀναφορὲς γιὰ τὴν ἔννοια αὐτὴ στὸ Tiwald, *Logienquelle*, 121-124, καὶ στὸ Tiwald, *Freedom*, 111-131.

38. Πρβλ. Maurer, Ἄρθρο. „Inspiration,” *WiBiLex*, καὶ Frevel, *Auslegung*, 40.

μετάφραση τών Έβδομήκοντα, ή θεολογία τοῦ Κουμράν καί τέλος ή ἴδια ή Καινή Διαθήκη ἀποδεικνύουν μία τέτοια πρόσβαση στή βιβλική θεολογία. Παρ' ὅλα αὐτά, ἐδῶ ή ιστορικο-κριτική ἐξήγηση λειτουργεῖ ὡς μία κριτική διαιτητική διαδικασία ἀνάμεσα σέ ἀποκλίνουσες ἐρμηνευτικές ἔννοιες. Οἱ ἀλληλοσυγκρουόμενες ἀπόψεις σχετικά μέ τὸ πῶς οἱ ἐκκλησίες πρέπει νά ἀνταποκριθοῦν σέ μέγιστο βαθμὸ στὰ βιβλικά παραδείγματα ὁδήγησαν στήν ἀναζήτηση τοῦ «ἱστορικοῦ Ἰησοῦ» τὸν 18ο αἰῶνα. Συντηρητικές καί φιλελεύθερες ὁμάδες ἐρευνητῶν χρησιμοποίησαν γιὰ ἐκμετάλλευση τὴν ὑποτιθέμενη «αὐθεντικότητα» τῶν ἐρμηνειῶν τους πρὸς ἴδιον ὄφελος. Ἐπομένως, παραμένει τὸ ἐρώτημα ἐὰν καί κατὰ πόσον μία ἱστορική προσέγγιση φαίνεται ἐφικτή καί ἐὰν τὰ ἀποτελέσματά της ἐξακολουθοῦν νά ἔχουν διαμορφωτική ἰσχὺ γιὰ τὸ σήμερα.

Ἐπανερχεται ἐπομένως τὸ ἐρώτημα ἐὰν ή «ἀρχέγονη Ἐκκλησία» (Ur-kirche) ἔχει ή ὄχι σήμερα κανονιστική ἀξία γιὰ μᾶς. Ἐδῶ, ὁ Martin Ebner, στήν προαναφερθεῖσα συζήτηση στὸ Βερολίνο, ἐπέμενε στήν ἀναγκαιότητα τῶν ἱστορικῶν ἀνασυνθέσεων. Ἀκόμη καί ἂν αὐτὲς οἱ ἀνασυνθέσεις παραμένουν πάντοτε ὑποθετικές, ή κριτική ἐπιστημονική ἔρευνα πρέπει νά καθορίζει ποιοτικά κριτήρια γιὰ τὸν κριτικὸ ἔλεγχο τῶν περὶ Ἰησοῦ παραδόσεων. Αὐτὸ ἰσχύει ὡς διορθωτική στάση ἐνάντια στὸν φονταμενταλισμὸ ποὺ ὑπάρχει στὶς ἐκκλησίες μας, ἀλλὰ καί ἐνάντια στὶς περισσότερες φανταστικές ἀπεικονίσεις τοῦ Ἰησοῦ στὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης. Τὴν ἐποχὴ τῶν ψεύτικων εἰδήσεων (fake news), μερικὰ ἀντικειμενικά κριτήρια πρέπει νά θεωροῦνται ἀπαραίτητο *desideratum*.

4. Ἡ Ἀναζήτηση τῆς Ἱστορικῆς Αὐθεντικότητας

Κατὰ τὶς πρόσφατες δεκαετίες ή ἔρευνα γιὰ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ φαίνεται πῶς στράφηκε στὸ κατὰ πόσον μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ ἐν γένει ή ἱστορική αὐθεντικότητα. Στὴν περιεκτικὴ μονογραφία του τὸ 2010 *Jesus and the Historians* (Ὁ Ἰησοῦς καί οἱ ἱστορικοί), ὁ Alexander Wedderburn ὑπογράμμισε τὶς μετανεωτερικὲς παγίδες τῆς ἔρευνας γιὰ τὸν «Ἱστορικό» Ἰησοῦ. Μολονότι ἀναγνωρίζει ὅτι δὲν μπορεῖ

ποτέ να ανασυντεθεί έπακριβώς ή ιστορία, προκρίνει «ένα στοιχείο ‘γνωστικής αυτο-υπέρβασης’», με την έννοια ότι «έπιζητείται να ληφθεί ύπ’ όψιν αυτή ή ιστορική οικείωση και να τεθεί αυτοκριτικά τò πώς έπηρέασε και πιθανώς διέστρεψε τòn τρόπο με τòn όποιο βλέπουμε τὰ πράγματα»³⁹. Ή, όπως τò έθεσε ó G. Theißen: «Ακόμη και αν οί πηγές μας ποτέ δέν θά μπορέσουν να παρουσιάσουν τήν ιστορία έντελώς άντικειμενικά, παρ’ όλα αυτά δέν μποροϋν και να διαστρέψουν όλοκληρωτικά τήν πραγματικότητα»⁴⁰.

Παρ’ ό,τι δέν είναι δυνατή ή ανασύνθεση τοϋ παρελθόντος, οί ιστορικοί μποροϋν τουλάχιστον να καθορίσουν κριτήρια πιθανότητας. Ός προς αυτό, ó G. Theißen εισήγαγε τò διπλό κριτήριο τής „Wirkungsplausibilität“ (άληθοφάνεια τής βεβαίωσης) και τής „Kontextplausibilität“ (άληθοφάνεια τής συνάφειας)⁴¹. Τò πρώτο κριτήριο έστιάζει στίς πολλαπλές και άνεξάρτητες βεβαιώσεις έντòς τών πηγών μας, ένω τò δεύτερο έστιάζει στο πλαίσιο τοϋ πρώιμου Ίουδαϊσμοϋ. Αντίστοιχα, ó Ch. Heil έξέδωσε τò 2014 τήν προγραμματική συλλογή άρθρων του με τίτλο *Das Spruchevangelium Q und der historische Jesus (Τò Εϋαγγέλιο τής Πηγής τών Λογίων [Q] και ó Ιστορικός Ίησοϋς)*. Στο άρθρο του „Dichtung und Wahrheit“ (Ποίηση και Άλήθεια) αναγνωρίζει τὰ όφέλη τοϋ κονστρουκτιβισμού/έποικοδομητισμοϋ (constructivism), αλλά προκρίνει τίς «μεθοδολογικά έλεγχόμενες υποθέσεις»⁴² σχετικά με τòn Ιστορικό Ίησοϋ. Έν τούτοις, «...ή κριτική εξέταση τοϋ ιστορικοϋ υλικοϋ δέν οδηγεί άπό μόνη της σε μία “αϋθεντική” εικόνα τοϋ παρελθόντος», όπως υποστηρίζει ó Jens Schroter. Όπως συμπεραίνει, θά άποτελοϋσε έσφαλμένη κατανόηση, αν

39. Wedderburn, *Jesus*, 128.

40. Theißen/Merz, *Jesus*, 121: „Wenn alle Quellen von unvollkommenen und irrumsfähigen Menschen stammen, so ist dies ein starkes Motiv, ihnen gegenüber skeptisch zu sein. Aber wir dürfen auch das Vertrauen haben: So wenig Menschen perfekt genug sind, die Wahrheit rein wiederzugeben, so wenig sind sie perfekt genug, sie ganz zu verdrehen“.

41. Theißen/Winter, *Kriterienfrage*, passim; Theißen/Merz, *Jesus*, 116-120. Προβλ. τή συζήτηση γι’ αυτά τὰ κριτήρια άπό τòn Wedderburn, *Jesus*, 161-182.

42. Heil, *Dichtung*, 235: „Die enge Verbindung von Dichtung und Ereignis ist ein wichtiger Aspekt, der bei der Rückfrage nach dem historischen Jesus immer zu berücksichtigen ist, der aber eine historisch-kritische Untersuchung der Texte und eine entsprechende methodisch-kontrollierte Hypothesenbildung nicht unmöglich macht“.

προσπαθούσαμε να έντοπίσουμε τόν «άληθινό» Ἰησοῦ κρυμμένο πίσω ἀπό τις πηγές μας⁴³:

«... ἱστορία σημαίνει πάντοτε τὴν ένδελεχῆ έξέταση τῶν πηγῶν ὡς ἐπιλεκτικῶν, συχνὰ ἐλλιπῶν, ὑπολειμμάτων τοῦ παρελθόντος. Δέν σημαίνει ποτὲ τὴν ἀναζήτηση πίσω ἀπὸ τις πηγές τῶν “πραγματικῶν” γεγονότων. Συνεπῶς, τὸ ὄφελος ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξη τῆς ἔρευνας γιὰ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ ὡς ἱστορικὸ ἐγγείρημα εἶναι τὸ πορτραῖτο ποὺ σχηματίζεται μὲ βάση τὴν κριτικὴ ένδελεχῆ έξέταση τῶν πλέον πρώιμων ἀφηγήσεων, ἔχοντας ὡς προϋπόθεση τὴν παροῦσα γνώση καὶ τοὺς κανόνες δεοντολογίας».

Δύο συμπεράσματα μποροῦν νὰ έξαχθοῦν ἀπὸ αὐτό: Πρῶτον, ὅπως ἤδη ἀνέφερε ὁ J. Schroter: «... ἡ ἔρευνα γιὰ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ θὰ πρέπει νὰ ἐπιδιώκεται ὡς ἱστορικὸ ἐγγείρημα, διότι ἀφορᾷ ἱστορικὸ ὕλικὸ καὶ ἀποσκοπεῖ στὴν ἀνασύνθεση τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσης ἐνὸς ἀρχαίου Ἰουδαίου ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ του πλαισίου»⁴⁴. Μία ἀπλῶς «ἀναμνησιακὴ προσέγγιση», μὲ τὴν ἀκραία ἔννοια ὅτι ὅλες οἱ «ἀναμνήσεις» μας σχετικὰ μὲ τὸν Ἰησοῦ εἶναι ἱστορικὰ ἄχρηστες, θὰ ἀποτελοῦσε ἀν-ἱστορικὴ αὐτο-ἀρνηση νὰ ἀποποιηθοῦμε τὸν σχηματισμὸ τοῦ πλαισίου συνθηκῶν ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ μποροῦσε νὰ λάβει χώρα μία λογικὴ ἔρευνα γιὰ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι δέν ἔχουμε στὴ διάθεσή μας «γεγονότα» (μὲ τὴν ἔννοια τῶν ἀδιαμφισβήτητων καὶ ἐπιστημονικὰ ἀποδεδειγμένων δεδομένων) σχετικὰ μὲ τὸν Ἰησοῦ διαθέτουμε μόνον «ἀναμνήσεις». Ἐν τούτοις, θὰ πρέπει νὰ διαχωρισθοῦν οἱ «ἀναμνήσεις περὶ Ἰησοῦ», ποὺ εἶναι καλὰ θεμελιωμένες στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, ἀπὸ τις «ἀναμνήσεις περὶ Ἰησοῦ», ποὺ ἀποτελοῦν ἀπλῶς προϊόντα τῆς φαντασίας. Ἡ ἀποποίηση τῶν ποιοτικῶν κριτηρίων γιὰ τὴν ένδελεχῆ έξέταση τῶν «ἀναμνήσεων περὶ Ἰησοῦ» ποὺ διαθέτουμε θὰ δημιουργοῦσε ἓνα τοπίο ἀνεξέλεγκτης έξάπλωσης τῶν ἱστοριῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ.

Σὲ μία τέτοια περίπτωση, ἓνα best seller τοῦ τύπου «σὲξ καὶ ἔγκλημα» σχετικὰ μὲ τὸν Ἰησοῦ καὶ τὴ Μαρία Μαγδαληνὴ θὰ μποροῦσε νὰ περιληφθεῖ στὴν ἴδια κατηγορία ἱστορικῆς ἀληθοφάνειας, μὲ εὐθύνη

43. Schröter, *Criteria*, 70.

44. Στὸ ἴδιο, 69.

ἀσφαλῶς τῶν ἐρευνητῶν περὶ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἰησοῦ. Εἶναι ἀξιέπαινο τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἱστορικοὶ κατὰ τὴν πρόσφατη πεντηκονταετία ἀνέπτυξαν τὴν ἀπαραίτητη αὐτοκριτικὴ γιὰ νὰ θέσουν ὑπὸ αἴρεση τὰ ἴδια τὰ συμπεράσματά τους γιὰ τὸ κατὰ πόσον αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν προεκτάσεις ἢ εὐσεβεῖς πόθους. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ σκεπτικισμὸς ποὺ ἐπιχειρεῖται ἐδῶ ἔχει φθάσει ἐν τῷ μεταξὺ σὲ ἓνα ἐξαιρετικὰ μὴ κριτικὸ ἐπίπεδο στὸν χῶρο ἐκτός τοῦ ἐπιστημονικοῦ διαλόγου. Ἐπιτρέπει σὲ πολιτικούς, ὅπως π.χ. ὁ Donald Trump, νὰ ἀπορρίπτουν ἐπιστημονικὰ δεδομένα σχετικὰ μὲ τὸ κλίμα ὡς fake news (ψεύτικες εἰδήσεις) καὶ νὰ παρουσιάζουν τὶς δικές τους ἐκδοχὲς ὡς ἐξίσου καλὰ τεκμηριωμένες. Ἡ «μετα-αληθινὴ πολιτικὴ» (post-truth politics, γνωστὴ καὶ ὡς «μεταπραγματικὴ πολιτικὴ») ἔχει ἐμπνεύσει τὸν πολιτικὸ πολιτισμὸ μας: καλύτερα νὰ προωθοῦνται ἔντονα συναισθηματικὲς ἀπόψεις παρὰ νὰ βασιζόμαστε σὲ ἀδύναμα ἐπιχειρήματα!

Αὐτὴ ἡ στάση προφανῶς υἱοθετεῖται ἀπὸ φονταμενταλιστικὲς ομάδες καὶ ἐντὸς τῶν Ἐκκλησιῶν μας (Καθολικῆς, Ὁρθόδοξης, Προτεσταντικῆς). Ἀποτελεῖ καλὴ εἰδηση τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔτους (31.01.2019) ὁ διαβόητος ἄρνητὴς τοῦ Ὀλοκαυτώματος, ὁ ἐπίσκοπος Richard Williamson, μετὰ ἀπὸ δέκα χρόνια (!) προσφυγῶν στὰ δικαστήρια καταδικάσθηκε ἀπὸ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρωπου⁴⁵: Τὸ αἴτημά του, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ἄρνηση τοῦ Ὀλοκαυτώματος θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρεῖται ὡς θεμιτὴ ἐλευθερία ἔκφρασης, τελικὰ ἀπερρίφθη. Εὐτυχῶς παραμένουμε ἀκόμη ἱκανοὶ νὰ διακρίνουμε μεταξὺ ἀνόητων φαντασιοκοπημάτων καὶ ἱστορικῆς ἀληθοφάνειας. Τὸ ἴδιο ἐπίσης ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ δική μας ἐξηγητικὴ: θὰ μπορούσαμε ἀκόμη νὰ κατηγοροῦμε «τοὺς Ἰουδαίους» γιὰ τὴν ἔκχυση τοῦ αἵματος τοῦ Ἰησοῦ (πρβλ.: «πᾶς ὁ λαὸς εἶπεν· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν», *Ματθ.* 27, 25), ἂν ἡ ἱστορικο-κριτικὴ ἐξηγητικὴ δὲν εἶχε φανερώσει τὶς θεολογικὲς προθέσεις πίσω ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία

45. Πρβλ. <http://www.spiegel.de/panorama/justiz/richard-williamson-holocaust-leugner-scheitert-mit-beschwerde-vor-dem-egmr-a-1250950.html> (προσπέλαση: 02.02.2019). Τὴν ἄρνηση τοῦ Ὀλοκαυτώματος (Shoah) ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Williamson μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ στὸ <https://www.youtube.com/watch?v=2IK3uhn4NoA> (προσπέλαση: 02.02.2019) τῆς 21.01.2009. Ὁ Heil, *Dichtung*, 226, ὑπενθυμίζει καὶ ἄλλες περιπτώσεις ὅπως τὴν ἄρνηση τοῦ David Irving γιὰ ὑπαρξὴ θαλάμων ἀερίου καὶ τὴ δικαστικὴ του καταδίκη ἀπὸ τὸ Ἀνώτατο Δικαστήριον τοῦ Λονδίνου (11.04.2000).

τοῦ συγγραφέα τοῦ *Κατὰ Ματθαῖον* καὶ δὲν εἶχε προσπαθήσει νὰ ἀντικαταστήσει τέτοιες ἀντιλήψεις μὲ μία πιὸ πιθανὴ ἀνασύνθεση τῆς ἱστορίας.

Αὐτὲς οἱ περιπτώσεις ἰσχύουν καὶ ὅταν κάνουμε λόγο γιὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνες: Θὰ πρέπει νὰ τιμωρεῖται μὲ ἀφορισμὸ τὸ διαζύγιο καὶ ὁ δεύτερος γάμος, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ὁ Ἰησοῦς ἐπεσήμανε τὸ ἀδιάλυτο τοῦ γάμου; Τὰ δύο κριτήρια ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω ἀπὸ τὸν G. Theissen θέτουν τὴν εἰκόνα σὲ ἓνα εὐρύτερο πλαίσιο: Ἡ ἀληθοφάνεια τῆς βεβαίωσης φανερώνει ὅτι αὐτὸ τὸ λόγιο τοῦ Ἰησοῦ μεταδόθηκε σὲ πολὺ διαφορετικὲς ἀποδόσεις, οἱ ὁποῖες σὲ κάποιες περιπτώσεις δὲν ὑποστήριζαν πλέον τὸ ἀδιάλυτο τοῦ γάμου⁴⁶. Κατὰ παρόμοιο τρόπο, στὴν ἀληθοφάνεια τῆς συνάφειας ἐντάσσεται ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ σχετικὰ μὲ τὸν δεύτερο γάμο στὶς πολύπτυχες συζητήσεις τοῦ πρώιμου ἰουδαϊσμοῦ, ἀνασυνθέτοντας ἔτσι τὴν κύρια πρόθεση αὐτοῦ τοῦ λογίου, ἢ ὁποῖα κατὰ πᾶσα πιθανότητα γίνεται φανερὴ στὴν ἀπόρριψη τῆς «σκληροκαρδίας», ὅπως τίθεται στὸ *Μᾶρκ.* 10, 5. Ἡ «σκληροκαρδία» εἶναι πλέον μία ἀπὸ τὶς κατηγορίες ποὺ προσάπτονται σὲ συντηρητικὲς ομάδες ἐντὸς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖες ὑπερηφανεύονται ὅτι ἐξακολουθοῦν νὰ τηροῦν τὸ «ἀληθινὸ» νόημα τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ, ἐπιμένοντας στὸν ἀφορισμὸ τῶν διαζευγμένων ζευγαριῶν ποὺ ξαναπαντρεύονται.

Ἔτσι, ἡ μηχανικὴ τήρηση τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ θὰ μπορούσε νὰ ὑπονομεύσει τὴν κύρια πρόθεσή του. Ἀσφαλῶς εἶναι ὀρθὸ ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ἀνασυνθέσουμε μὲ βεβαιότητα ἕκατὸ τοῖς ἕκατὸ τὶς ἀληθινὲς προθέσεις τοῦ Ἰησοῦ. Παρ' ὅλα αὐτὰ, κάποιες ἀνασυνθέσεις εἶναι περισσότερο ἀληθοφανεῖς, ἐνῶ κάποιες ἄλλες θὰ πρέπει ἀπλῶς νὰ ἀπορριφθοῦν.

5. Οἱ προοπτικὲς στὴ βιβλικὴ ἔρευνα τῶν Καθολικῶν

Προσωπικά, τόσο ὡς καθολικὸς ἱερέας ὅσο καὶ ὡς καθολικὸς ἐρευνητής, ἐκπλήσσομαι ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς προαναφερθεῖσες

46. Βλ. τὴν ἀνάλυση τοῦ Theobald, *Ehescheidung*, 109-124· ἐπίσης στὸ Tiwald, *Kommentar*, 115-118. Πρβλ. καὶ τὴν κατατοπιστικὴ διατριβὴ τοῦ Junker, *Rekonstruktion, passim*.

ἐκτιμήσεις γιὰ τὴν Πηγὴ τῶν Λογίων ἀπὸ Καθολικῆς πλευρᾶς ἔχουν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπαληθευθεῖ. Τώρα δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πάπα Φραγκίσκο, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπέρμαχος μιᾶς ταπεινῆς καὶ μὲ κατανόηση ἐκκλησίας. Στὴν ἐγκύκλιό του *Amoris Laetitia* (ποὺ δημοσιεύθηκε στίς 19.03.2016), γράφει στὴν § 308:

«Καταλαβαίνω ἐκείνους ποὺ προτιμοῦν μία αὐστηρότερη ποιμαντικὴ φροντίδα ποὺ δὲν ἀφήνει περιθώρια σύγχυσης. Ἀλλὰ εἰλικρινὰ πιστεύω ὅτι ὁ Ἰησοῦς θέλει μία Ἐκκλησία ποὺ δίνει προσοχὴ στὴν καλοσύνη ποὺ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα σπέρνει μέσα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, μία Μητέρα ποὺ, ἐνῶ ἐκφράζει σαφῶς τὴν ἀντικειμενικὴ τῆς διδασκαλία, “πάντοτε κάνει ὅ,τι μπορεῖ, ἀκόμη κι ἂν στὴν προσπάθειά της αὐτῆ, τὰ παπούτσια της λερώνονται ἀπὸ τὴ λάσπη τοῦ δρόμου” (*Evangelii Gaudium* § 45). Οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας, προτείνοντας στοὺς πιστοὺς τὸ πλήρες ἰδεῶδες τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, ὀφείλουν παράλληλα νὰ τοὺς βοηθοῦν νὰ ἀντιμετωπίζουν τοὺς ἀδυνάμους μὲ συμπόνια, ἀποφεύγοντας τὴν ἐπιδεινώση ἢ τὶς ὑπερβολικὰ σκληρὲς ἢ βιαστικὲς κρίσεις. Τὸ ἴδιο τὸ Εὐαγγέλιο μᾶς λέει ὅτι δὲν πρέπει νὰ κρίνουμε ἢ νὰ καταδικάζουμε (βλ. *Ματθ.* 7, 1· *Λουκ.* 6, 37). Ὁ Ἰησοῦς “ἀναμένει ἀπὸ μᾶς νὰ σταματήσουμε νὰ ἀναζητοῦμε ἐκεῖνες τὶς προσωπικὲς ἢ κοινοτικὲς θέσεις ποὺ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴ δὴν τῆς ἀνθρώπινης δυστυχίας, καὶ ἀντ’ αὐτοῦ νὰ συμεριζόμαστε στὴν πραγματικότητά της ζωῆς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ νὰ γινόμαστε κοινωνοὶ τῆς δυνάμει τῆς τρυφερότητας. Κάθε φορὰ ποὺ τὸ κάνουμε αὐτό, ἡ ζωὴ μας γίνεται ἀξιοθαύμαστα περίπλοκη” (*Evangelii Gaudium* § 270)».

Καὶ στὴν *Evangelii Gaudium* (ποὺ δημοσιεύθηκε στίς 24.11.2013), διαβάζουμε στὴν § 24:

«Μία εὐαγγελιζόμενη κοινότητα μὲ λόγια καὶ ἔργα μετέχει στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, γεφυρώνει τὶς ἀποστάσεις, εἶναι διατεθειμένη νὰ ὑποβαθμισθεῖ ἐὰν εἶναι ἀπαραίτητο, καὶ ἀγκαλιάζει τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, ἀγγίζοντας τὴ δυστυχημένη σάρκα τοῦ Χριστοῦ σὲ ἄλλους. Ἔτσι, ὡς εὐαγγελιστὲς νιώθουμε τὴν “ὄσμὴ τῶν προβάτων” καὶ τὰ λογικὰ πρόβατα εἶναι πρόθυμα νὰ ἀκούσουν τὴ φωνὴ μας. Μία εὐαγγελιζόμενη κοινότητα ἐπίσης ὑποστηρίζει καὶ στέκεται δίπλα στοὺς ἀνθρώπους σὲ ὅλη τὴ διαδρομὴ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πόσο δύσκολη ἢ μακρινὴ μπορεῖ αὐτὴ νὰ ἀποδειχθεῖ.»

Σε αυτό το πλαίσιο (στήν § 40), ο ίδιος ο Ποντίφικας απευθύνεται στους «έρμηνευτές και τους θεολόγους», αλλά και στις «κοινωνικές επιστήμες», προκειμένου να βοηθήσουν «στο να ώριμάσει ή κρίση της Έκκλησίας». Οί απαγορευμένες παλαιότερα συμπεριφορές έχουν πλέον ανατραπεί στο ανώτατο επίπεδο της διοίκησης της Έκκλησίας. Η διατύπωση περί βοήθειας προκειμένου να ώριμάσει ή κρίση της Έκκλησίας προέρχεται από την ἐγκύκλιο *Providentissimus Deus* του Πάπα Λέοντα ΙΓ' (1893). Τό “ut quasi praeparato studio, iudicium Ecclesiae maturetur” ἐκείνης της ἐγκυκλίου ἐδῶ ἐπικεντρώνεται στο ἔργο τῶν ἐρμηνευτῶν κατὰ τρόπο πού εἶναι ἀκόμη συγκεντρωτικός. Ἡ ἐκκλησιαστική αὐθεντία ρυθμίζει τὴν κατεύθυνση στήν ὁποία πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐρμηνευτική. Μόνο σὲ πολὺ λίγες περιπτώσεις –ὅπου τὸ δόγμα τῆς Έκκλησίας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀνοικτὸ– μπορεῖ ἡ κρίση νὰ ώριμάσει. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὴν ἴδια διατύπωση χρησιμοποίησε καὶ ἡ Β' Βατικανὴ στὸ *Dei Verbum* (§ 12), ἀλλὰ ἐδῶ παρέχει ἐλευθερία ἔρευνας στους βιβλικούς ἐρευνητὲς νὰ ἀναπτύξουν τὸ δόγμα τοῦ “vivae totius Ecclesiae Traditionis” (στὸ ἴδιο). Ἐδῶ τὸ δόγμα τῆς Έκκλησίας δὲν φαίνεται πλέον ὡς στερεότυπη ἐπανάληψη τῶν θεωρημάτων, ἀλλὰ ὡς μία ζωντανὴ ροὴ τῶν παραδόσεων πού πρέπει νὰ εἶναι συνεχῶς προσαρμόσιμη. Ἐκείνη τὴ στιγμή ἡ Β' Βατικανὴ ἔκανε ἀνοίγματα σὲ κοινωνικὲς ἐπιστήμες. Ἔτσι, στὸ *Gaudium et Spes* (§ 52) δηλώνεται σχετικὰ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία περὶ γάμου ὅτι ὄχι μόνο «τὰ πρόσωπα πού εἶναι ἔμπειρα σὲς ἱερὲς ἐπιστήμες ἔχουν πολλὰ νὰ συμβάλουν», ἀλλὰ καὶ «ἐκεῖνοι πού εἶναι ἐξειδικευμένοι σὲ ἄλλες ἐπιστήμες, στήν ἰατρική, τὴ βιολογία, τὴν κοινωνιολογία καὶ τὴν ψυχολογία, μποροῦν νὰ προωθήσουν σημαντικὰ τὴν εὐημερία τοῦ γάμου». Ἐδῶ παρουσιάζεται ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἀνοικτοῦ διαλόγου μὲ τὲς ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστήμες.

Ὁμοίως, στήν ἐγκύκλιο *Amoris Laetitia*, στήν ὁποία ὁ Πάπας Φραγκίσκος ἀποδέχεται διαζευγμένα καὶ ἀπὸ δεύτερο γάμο ζευγάρια στὴ θεία κοινωνία ὑπὸ εἰδικὲς συνθήκες, τὸ κείμενο ὑπογραμμίζει ὅτι αὐτὴ ἡ διδασκαλία εἶναι σύμφωνη μὲ τὲς ἰδέες τοῦ Ἰησοῦ καὶ δὲν παραβιάζει τὴ θεϊκὴ ἀλήθεια. Στὴν § 311 μποροῦμε νὰ διαβάσουμε:

«Ἡ ἠθικὴ θεολογικὴ διδασκαλία δὲν πρέπει νὰ παραλείψει νὰ ἐνσωματώσει αὐτὲς τὲς σκέψεις, διότι ἂν καὶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι πρέπει νὰ ἐπικεντρώνεται τὸ ἐνδιαφέρον στήν ἀκεραιότητα τῆς ἠθικῆς

διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, θὰ πρέπει πάντοτε νὰ δίδεται ἰδιαίτερη ἔμφαση καὶ νὰ ἐνθαρρύνονται ἀνώτερες καὶ πιὸ κεντρικὲς ἀξίες τοῦ Εὐαγγελίου, ἰδιαίτερα ἡ ὑπεροχὴ τῆς φιλανθρωπίας ὡς ἀνταπόκριση στὴν ἐντελῶς δωρεὰν παροχὴ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Κάποιες φορές εἶναι δύσκολο νὰ κάνουμε χῶρο γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἄνευ ὅρων στὴν ποιμαντικὴ μας δραστηριότητα. Βάζουμε τόσες πολλὲς προϋποθέσεις στὴ φιλανθρωπία, ποὺ τελικὰ τῆς ἀφαιροῦμε τὸ συγκεκριμένο νόημα καὶ τὴν πραγματικὴ σημασία της. Αὐτὸς εἶναι ὁ χειρότερος τρόπος τοῦ κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου. Εἶναι ἀλήθεια, γιὰ παράδειγμα, ὅτι τὸ ἔλεος δὲν ἀποκλείει τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ πρωτίστως πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ἔλεος εἶναι ἡ πληρότητα τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ πιὸ ἀκτινοβόλος ἐκδήλωση τῆς ἀλήθειας τοῦ Θεοῦ».

Ἡ ἐμμονὴ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴ διατήρηση τῆς «δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀλήθειας» τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, ἐδῶ ἀπορρίπτεται μὲ ἀναφορὰ στὶς «περισσότερο κεντρικὲς ἀξίες τοῦ Εὐαγγελίου». Αὐτὸ θυμίζει κάπως τὴν προσφυγὴ στὶς «αὐθεντικὲς» παραδόσεις τοῦ Ἱστορικοῦ Ἰησοῦ, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὡς μέσου νὰ ξεπεραστοῦν οἱ αὐστηρὲς θέσεις τῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ ἀπὸ διακόσια καὶ πλέον χρόνια ἔντονου διαλόγου, τέτοιες ιδέες ἔφθασαν τελικὰ στὰ κορυφαία ἐπίπεδα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Πρέπει οἱ Καθολικοὶ νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι ποὺ αὐτὲς οἱ ἐξελίξεις ἔφθασαν τελικὰ στοὺς ἐσωτερικοὺς κύκλους τῆς Ἐκκλησίας τους ἢ θὰ πρέπει νὰ λυπηθοῦμε ποὺ χρειάστηκε τόσοσ πολλὸς χρόνος; Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτό, πρέπει νὰ ἐκτιμήσουμε θετικὰ τὴ δύναμη τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας νὰ θέτει πρότυπα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ποτὲ δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ προβοῦμε σὲ πλήρη ἀνασύνθεση τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ αὐτὸ σὲ καμμία περίπτωση δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ τὸ νὰ προσπαθοῦμε νὰ ἀναζητοῦμε τὶς πιὸ λογικὲς ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀνακύπτουν στὶς κοινωνίες μας. Οἱ ἐπιστήμονες φέρουν εὐθύνη γιὰ τὴν κοινωνία, ὅπως οἱ θεολόγοι γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Κάτι τέτοιο βέβαια θὰ πρέπει νὰ μᾶς κάνει προσεκτικούς, ὥστε νὰ μὴν προβάλλουμε τὶς δικές μας ιδέες στὶς «ἱστορικὲς» ἀνασυνθέσεις, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐμποδίζει νὰ συμμετέχουμε θαρραλέα στὶς συνεχιζόμενες συζητήσεις, παρέχοντας ἀξιόπιστα κριτήρια γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν ὁραμάτων μας.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενής βιβλιογραφία: Αρχαιότητα

- Augustine of Hippo. Latin: *De Consensu Evangelistarum Libri Quatuor* (PL 34), Paris 1865, 1041-1230.
- Eusebius. Greek: J. E. L. Oulton/ H. J. Lawlor/ W. Heinemann (έκδ.), Eusebius, *The Ecclesiastical History*. Vol 1-2, London 1926-1932.
- Vincent of Lérins
- Latin: *Sancti Vincentii Lirinensis Commonitorium*, Ingolstadt 1823, Ἡλεκτρονικὴ ἔκδοση (προσπέλαση: 15.02.2019): <https://books.google.de/books?id=A4RRAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=de#v=onepage&q&f=false>.

Πρωτογενής βιβλιογραφία: 19ος αιώνας μέχρι τὸ 1960

- Eichhorn J. G., *Über die drei ersten Evangelien* (Eichhorn's allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur [sic] 5/6, σελ. 937-996) (Leipzig: Weidmann, 1794). Ἡλεκτρονικὴ ἔκδοση (προσπέλαση: 13.02.2019): <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10410465.html>.
- Harnack A. von, *Das Wesen des Christentums*. Sechzehn Vorlesungen vor Studierenden im Wintersemester 1899/1900 an der Universität Berlin gehalten (σχολιασμένη ἐπανεκδοση τῆς ἔκδοσης τοῦ 1929 ὑπὸ T. Rendtorff), Gütersloh 1999.
- Harnack A. von: *Sprüche und Reden Jesu: Die zweite Quelle des Matthäus und Lukas*. Beiträge zur Einleitung in das Neue Testament 2; Leipzig: Hinrichs, 1907.
- Lachmann K., "De ordine narrationum in evangeliis synopticis", in: *ThStKr* 8 (1835), σσ. 570–590. Ἡλεκτρονικὴ ἔκδοση (προσπέλαση: 15.02.2019): http://idb.uni-tuebingen.de/diglit/thstkr_1835/0567.
- Lessing G. E., *Ueber den Beweis des Geistes und der Kraft* (1777), ἔκδοση K. Lachmann, dritte Neuauflage durch Fr. Muncker (έκδ.), *Gotthold Ephraim Lessings sämtliche Schriften*. Bd. 13, Leipzig 1897, σσ. 1-8. Ἡλεκτρονικὴ ἔκδοση (προσπέλαση: 13.02.2019): https://ia801409.us.archive.org/10/items/smtliche_schrif13lessuoft/smtlicheschrif13lessuoft.pdf.
- Lessing G. E., *Fragmente eines Ungenannten*. Online ἔκδοση: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/18Jh/Reimarus/rei_fr00.html (προσπέλαση: 13. 02. 2019).
- Swift J., *An Argument Against Abolishing Christianity*, 1708. Online ἔκδοση: <https://ebooks.adelaide.edu.au/s/swift/jonathan/s97ab/> (προσπέλαση: 13. 02. 2019).
- Wrede W., *Das Messiasgeheimnis in den Evangelien*. 4., unveränd. Aufl., Göttingen 1969, Ἡλεκτρονικὴ ἔκδοση (προσπέλαση: 13.02.2019): <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0005/bsb00055319/images/>.

*Πρωτογενής βιβλιογραφία:
Κείμενα τῆς Διδασκαλίας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας*

- Denzinger H. / Hünermann P. (ἐκδ.), *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und krichlichen Lehrentscheidungen*, Freiburg i. Br. 371991 [ἐφ' ἑξῆς DH]. Γιὰ τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τῶν κειμένων ποὺ περιέχονται στὸ παραπάνω Kompendium βλ. <http://patristica.net/denzinger/> (προσπέλαση: 14.02.2019).
- Amoris Laetitia* (English, προσπέλαση: 15.02.2019): http://w2.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20160319_amoris-laetitia.html
- Dei Verbum* (English, προσπέλαση: 14.02.2019): http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_en.html
- Dei Verbum* (Latin, προσπέλαση: 14. 02. 2019): http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_lt.html
- Divino Afflante Spiritu* (Latin): E. Lora/R. Simonati (ed.), *Enchiridion delle Encicliche* Bd. 6, Bologna 1995.
- Divino Afflante Spiritu* (German edition with subdivisions and paragraphs): A. Rohrbasser (ed.), *Heilslehre der Kirche*, Freiburg i. Ü. 1953, σσ. 210-240.
- Divino Afflante Spiritu* (English, προσπέλαση: 14.02.2019): http://w2.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_30091943_divino-afflante-spiritu.html
- Evangelii Gaudium* (English, accessed: 15.02.2019): https://w2.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html
- Gaudium et Spes* (English, accessed: 15.02.2019): http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html
- The Interpretation of the Bible in the Church* (English, accessed 15.02.2019): http://catholic-resources.org/ChurchDocs/PBC_Interp-FullText.htm
- Oath against modernism* (English, προσπέλαση: 14.02.2019): <http://www.papalencyclicals.net/pius10/p10moath.htm>
- Pontifical Biblical Commission (Statements, προσπέλαση: 14.02.2019): http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/pcb_doc_index.htm
- Providentissimus Deus* (Latin, προσπέλαση: 14.02.2019): http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/la/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_18111893_providentissimus-deus.html
- Providentissimus Deus* (English, προσπέλαση: 14.02.2019): http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_18111893_providentissimus-deus.html

Δευτερογενής βιβλιογραφία

- Alkier S., *Urchristentum. Zur Geschichte und Theologie einer exegetischen Disziplin* (BHTh 83), Tübingen 1993.
- Ebner M., *Die Stadt als Lebensraum der ersten Christen. Das Urchristentum in seiner Umwelt I* (GNT 1, 1), Göttingen 2012.
- Frevel Ch., „Alles eine Sache der Auslegung. Zum Verhältnis von Schriftverständnis und Schriftauslegung,” στό: J. Rist / Ch. Breitsameter (έκδ.), *Wort Gottes. Die Offenbarungsreligionen und ihr Schriftverständnis*, Münster 2013, σσ. 25-52.
- Frey J., „Herder und die Evangelien“ στό: M. Kefler / V. Leppin (ed.), *Johann Gottfried Herder. Aspekte seines Lebenswerks*, Berlin 2005, σσ. 47-91.
- Grillmeier A., Drittes Kapitel. Kommentar, στό: H. Vorgrimmler (Hg.), *Das Zweite Vatikanische Konzil* (LThK. E), Freiburg i. Br. 1967, σσ. 528-559.
- Groetsch U., *Hermann Samuel Reimarus (1694-1768). Classicist, Hebraist, Enlightenment Radical in Disguise* (BSIH 237), Leiden 2015.
- Heil Ch., „Dichtung und Wahrheit. Der historische Jesus und die Geschichtstheorie“ στό: Ch. Heil (έκδ.), *Das Spruchevangelium Q und der historische Jesus* (SBAB 58), σσ. 215-239.
- Hoffmann P., „Wer war Jesus von Nazareth? Die Bedeutung der Spruchquelle Q für das christologische Bekenntnis“ στό: *Imprimatur* 3 (2004), σσ. 116-122.
- Hoffmann P., *Tradition und Situation. Studien zur Jesusüberlieferung in der Logienquelle und den synoptischen Evangelien* (NTA. NF 28), Münster 1995.
- Hoffmann P., *Studien zur Theologie der Logienquelle* (NTA. NF 8), Münster 1983 (πρώτη έκδοση 1972).
- Junker L., *Rekonstruktion und Interpretation des Logions Q 16, 18 vor dem Hintergrund frühjüdischer Reinheitsvorstellungen*, Dissertation, Univ. Duisburg-Essen, 2018.
- Koch D. -A., *Geschichte des Urchristentums*, Göttingen 2013.
- Körtner U. H., Papiasfragmente, στό: U. Körtner / M. Leutzsch (έκδ.), *Papiasfragmente. Hirt des Hermas* (SUC 3), Darmstadt 2011, σσ. 1-103.
- Maurer E., Art. *Inspiration*, in: *WiBiLex* (erstellt: Februar 2009). Ήλεκτρο. έκδ.: <https://www.bibelwissenschaft.de/de/stichwort/21838/> (προσπέλαση 27.01.2019).
- Mulzer M., Art. *Eichhorn, Johann Gottfried*, in: *WiBiLex* 2009, permalink: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/16980/> (προσπέλαση: 13.02.2019).
- Öhler M., *Geschichte des frühen Christentums*, Göttingen 2018.
- Schröter J., „The Criteria of Authenticity in Jesus Research and Historiographical Method” στό: Ch. Keith / A. Le Donne (έκδ.), *Jesus, criteria, and the Demise of Authenticity*, London 2012, σσ. 49-70.
- Semmelroth O. / Zerwick M., *Vatikanum II über das Wort Gottes. Die Konstitution „Dei Verbum“: Einführung und Kommentar, Text und Übersetzung* (SBS 16), Stuttgart 1966.
- Theißen G., „Kynische und urchristliche Wandercharismatiker. Zu W. Stegemann: Hinterm Horizont geht's weiter“, στό: G. Theißen (έκδ.), *Von Jesus zur urchristlichen Zeichenwelt. „Neutestamentliche Grenzgänge“ im Dialog*, Göttingen 2011, σσ. 101-116.

- Theißen G., *Die Jesusbewegung. Sozialgeschichte einer Revolution der Werte*, Gütersloh 2004, σσ. 33-98.
- Theißen G., „Wir haben alles verlassen“ (Mc. X, 28). Nachfolge und soziale Entwurzelung in der jüdisch-palästinischen Gesellschaft des 1. Jahrhunderts n. Chr. (πρώτη έκδοση 1977), στó: G. Theißen (έκδ.), *Studien zur Soziologie des Urchristentums* (WUNT 19), Tübingen ³1989, σσ. 106-141.
- Theißen G., „Wanderradikalismus. Literatursoziologische Aspekte der Überlieferung von Worten Jesu im Urchristentum“ (πρώτη έκδοση 1973), τοῦ ιδίου (έκδ.), *Studien zur Soziologie des Urchristentums* (WUNT 19), Tübingen ³1989, σσ. 79-105.
- Theißen G. / Merz, A., *Der historische Jesus*, Göttingen ²1997.
- Theißen G. / Winter D., *Die Kriterienfrage in der Jesusforschung. Vom Differenzkriterium zum Plausibilitätskriterium* (NTOA 34), Göttingen 1997.
- Theobald M., „Jesu Wort von der Ehescheidung. Gesetz oder Evangelium?“, *ThQ* 175 (1995), σσ. 109-124.
- Tiwald M., *Kommentar zur Logienquelle*, Stuttgart, 2019.
- Tiwald M., *Die Logienquelle. Text, Kontext, Theologie*, Stuttgart 2016.
- Tiwald M., „The Brazen Freedom of God’s Children: ‘Insolent Ravens’ (Q 12:24) and ‘Carefree Lilies’ (Q 12:27) as Response to Mass-Poverty and Social Disruption?“ στó: M. Tiwald (έκδ.), *Q in Context II. Social Setting and Archeological Background of the Sayings Source* (BBB 173), Bonn 2015, σσ. 111–131.
- Tiwald M., *Wanderradikalismus. Jesu erste Jünger – ein Anfang und was davon bleibt* (ÖBS 20), Frankfurt am Main 2002.
- Wedderburn A. J. M., *Jesus and the Historians* (WUNT 269), Tübingen 2010.

SUMMARY

The Scholarly Research of the Roman Catholics with the Two Sources Theory and with the “Sayings Source Q”

By Markus Tiwald
Professor of New Testament, University of Vienna (Austria)

In the wake of the Enlightenment, historical-critical research became a major challenge to Christian traditions. Thus, J.G. Eichhorn and J.G. Herder tried to defend the historical authenticity of the Gospels by referring to a written (Eichhorn) or oral (Herder) Urgospel, which Adolf von Harnack tried to identify with the “Sayings Source Q”. Subsequently, Q became

a projection surface of diverging scholarly wishes and perspectives in the search for the “authentic” Jesus. Sometimes this served the purpose of defending extant church doctrine, sometimes it was to falsify these traditions as not conforming to the “historical Jesus”. Nevertheless, although we cannot find the “true” Jesus hidden behind our sources, we still have to pursue the quest of the historical Jesus as a historical enterprise by critical scrutiny of the earliest narratives. A mere “memory approach”, which in its extreme form amounts to the claim that all our “memories” about Jesus are historically useless, is just as wrong as the naïve wish to reconstruct the “true” Jesus. Serious scholarship can and should distinguish between historically reliable interpretations and less reliable concepts.